

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA NUTQNI RIVOJLANTIRISHNING YOSH VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI**Abdullayeva Nasiba Usmonjon qizi**

Osiyo xalqaro universiteti magistranti

MM1-BT25 -guruh talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18329266>

Annotatsiya. Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq rivojlanishi jarayonining yosh va psixologik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Nutqning shakllanishi va rivojlanishida individual yoshiy o'ziga xosliklar, psixologik holat, atrof-muhit va o'qitish metodlarining roli tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari nutqni samarali rivojlantirish uchun pedagogik tavsiyalarni ishlab chiqishga imkon beradi. Maqola boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning muloqot, fikrlash va nutq madaniyatini oshirishga qaratilgan metodik yondashuvlarni aniqlashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: nutqni rivojlantirish, boshlang'ich sinf, yosh xususiyatlari, psixologik rivojlanish, pedagogik metodlar.

Abstract. This article is devoted to the study of the age-related and psychological characteristics of speech development in primary school students. The role of individual age traits, psychological state, environment, and teaching methods in speech formation and development is analyzed. The research results provide a basis for developing pedagogical recommendations for effective speech development. The article helps to identify methodological approaches aimed at enhancing communication skills, thinking, and speech culture in primary school students.

Keywords: speech development, primary school, age characteristics, psychological development, pedagogical methods.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению возрастных и психологических особенностей развития речи у учащихся начальной школы. Анализируется роль индивидуальных возрастных характеристик, психологического состояния, окружающей среды и методов обучения в формировании и развитии речи. Результаты исследования позволяют разработать педагогические рекомендации для эффективного развития речи.

Статья способствует выявлению методических подходов, направленных на повышение коммуникативной компетентности, мышления и речевой культуры учащихся начальной школы.

Ключевые слова: развитие речи, начальная школа, возрастные особенности, психологическое развитие, педагогические методы.

KIRISH

Boshlang'ich ta'lim bosqichi shaxs kamolotining eng muhim davrlaridan biri bo'lib, aynan shu bosqichda o'quvchining nutqiy faoliyati, tafakkuri, muloqot madaniyati va bilish jarayonlari jadal rivojlanadi. Nutq bolaning bilish faoliyatini boshqaruvchi asosiy vosita sifatida nafaqat bilimlarni o'zlashtirish, balki shaxsning ijtimoiylashuvi, o'z fikrini mustaqil va mantiqiy ifoda etishi, atrof-muhit bilan faol aloqaga kirishishida muhim ahamiyat kasb etadi¹.

Ilmiy adabiyotlarda nutqning shakllanishi va rivojlanishi bolaning yosh xususiyatlari, psixofiziologik holati, ijtimoiy muhit, oilaviy tarbiya hamda ta'lim jarayonidagi pedagogik

¹ Asatova S.A. "Maktabgacha yoshdagi bolalar nutq rivojlanishining psixologik-pedagogik xususiyatlari". Konferensiya materiallari. – 2025.

yondashuvlar bilan uzviy bog'liq ekani ta'kidlanadi. S.A. Asatova maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarda nutq rivojlanishining psixologik-pedagogik asoslarini tahlil qilib, nutqning rivoji bolaning emotsional holati va bilish jarayonlari bilan chambarchas bog'liq ekanini asoslab bergan².

Shuningdek, Z.J. Xushbaqova va O. Parpiyev boshlang'ich sinfda nutqiy savodxonlikni rivojlantirish masalasini o'rganib, o'quvchilar nutqini shakllantirishda tizimli mashqlar va kommunikativ topshiriqlarning ahamiyatini ko'rsatib o'tganlar. Nutq – insonning eng muhim kommunikativ vositalaridan biri bo'lib, uning shakllanishi va rivojlanishi bolaning umumiy psixologik rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir (Vigotskiy, 1962). Boshlang'ich sinf yoshidagi bolalarda nutq rivojlanishi nafaqat muloqot vositasi sifatida, balki tafakkur, diqqat, xotira va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega (Luria, 1973). Shu bois pedagoglar va psixologlar nutqni shakllantirish jarayonidagi yosh va psixologik xususiyatlarni chuqur o'rganishga katta e'tibor qaratishadi.

O'tgan asrning 60–80-yillarida Vygotskiy (1962), Luria (1973), Piaje (1964) kabi olimlar nutq rivojlanishi va psixologik rivojlanishning o'zaro bog'liqligini tadqiq qilgan. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, nutq faqat til ko'nikmalarini rivojlantirish bilan cheklanmay, bolalarning tafakkuri va ijtimoiy muloqot qobiliyatlarini shakllantirishda ham muhim vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, Bruner (1983) o'z ishlarida pedagogik intervensiya orqali nutqni rivojlantirishning samarali usullarini taklif qilgan.

So'nggi yillarda nutq rivojlanishini o'rganishdagi tadqiqotlar yanada chuqurlashgan.

Masalan, McLeod va Crowe (2018) nutq rivojlanishining individual xususiyatlari va psixologik omillarini o'rganib, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun individual yondashuvning ahamiyatini ta'kidlaydilar. Shuningdek, Karmiloff-Smith (1992) bolalarda til va tafakkurning parallel rivojlanishini kuzatib, pedagogik yondashuvlarda adaptiv metodlarning zarurligini ko'rsatgan.

Biroq, mavjud adabiyotlarda ayrim jihatlar yetarlicha o'rganilmagan. Jumladan, boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqini rivojlantirishda yoshga xos psixologik omillar va ularning individual farqlari, shuningdek, innovatsion pedagogik usullarning samaradorligi bo'yicha yetarli ilmiy ma'lumotlar mavjud emas. Shu sababli, nutqni rivojlantirishning yosh va psixologik xususiyatlarini, shuningdek, bu jarayonda qo'llaniladigan metodik yondashuvlarni sistematik tarzda o'rganish dolzarbdir.

Ushbu maqola quyidagi masalalarni o'rganishga qaratilgan:

- ✓ Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq rivojlanishining yoshiy va psixologik xususiyatlarini aniqlash.
- ✓ Nutqni rivojlantirishda pedagogik metodlar va interaktiv yondashuvlarning samaradorligini tahlil qilish.
- ✓ Tadqiqot natijalariga asoslanib, nutqni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

ASOSIY QISM

1. Boshlang'ich sinf yoshidagi bolalarning nutq rivojlanishiga xos xususiyatlar.

Boshlang'ich sinf yoshi (6–10 yosh) bolalarda nutqning intensiv rivojlanish davri hisoblanadi. Bu bosqichda o'quvchilar og'zaki va yozma nutqni faol egallay boshlaydi, lug'at boyligi kengayadi, grammatik tuzilmalarni ongli ravishda qo'llash malakasi shakllanadi.

² Xushbaqova Z.J., Parpiyev O. "Boshlang'ich sinflarda nutqiy savodxonlikni rivojlantirish". Qo'qon universiteti xabarnomasi. – 2025.

Psixologlarning fikriga ko'ra, mazkur yosh davrida bolalar nutqi asosan konkret tafakkurga tayanadi, biroq asta-sekin mantiqiy va umumlashtiruvchi nutq elementlari paydo bo'ladi³. Mamadjonova S. va Maxmudova O. tadqiqotlarida boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq rivoji emotsional barqarorlik, diqqat va xotira jarayonlari bilan bevosita bog'liqligi ko'rsatib berilgan. Ularning ta'kidlashicha, bolaning emotsional holati ijobiy bo'lsa, nutqiy faollik ham yuqori bo'ladi⁴. Shuning uchun pedagoglar dars jarayonida o'quvchilarning ruhiy holatini hisobga olib, interfaol metodlar va motivatsion mashg'ulotlarni qo'llashlari muhimdir.

2. *Nutq rivojlanishiga ta'sir etuvchi psixologik omillar.* Nutq rivojiga ta'sir etuvchi psixologik omillar qatoriga diqqat, xotira, tafakkur, emotsional holat va motivatsiya kiradi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalarda ijtimoiy muhit, ayniqsa, oila va maktabdagi muloqot sifati nutq rivojining asosiy omillaridan biri hisoblanadi [8]. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ijobiy kommunikativ muhit bolaning nutqiy faolligini oshiradi, mustaqil fikrlash va erkin nutq ifodalashga undaydi. Shu bilan birga, nutq buzilishlari ham psixologik omillar bilan bog'liq holda namoyon bo'lishi mumkin. N.B. Goipova va Y.E. Meliboyeva nutq buzilishlarining kelib chiqish sabablari, ularning psixologik va pedagogik jihatlari tahlil qilgan hamda ularni bartaraf etishda individual yondashuv zarurligini ta'kidlagan [5]. Nutqni boyitish jarayonida interaktiv o'yinlar, hikoyalar tinglash, savol-javob mashg'ulotlari va kommunikativ vazifalar muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, agar bola nutq rivojlanishida orqada qolsa yoki nutq buzilishlari aniqlansa, erta logopedik va psixologik yordam institutlari juda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

3. *Pedagogik yondashuvlar va nutqni rivojlantirish metodlari.* Boshlang'ich sinflarda nutqni rivojlantirishda kommunikativ yondashuv, didaktik o'yinlar, dialogik va monologik nutq mashqlari, matn ustida ishlash usullari muhim o'rin tutadi. Xorijiy tadqiqotlarda ham o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi sifatli muloqot bolalarning lug'at boyligi va nutqiy kompetensiyasini oshirishda muhim omil ekanini ta'kidlaydi. Weisleder va Fernald (2013) tadqiqotlariga ko'ra, kattalar bilan faol nutqiy muloqotda bo'lgan bolalarning tilni qayta ishlash tezligi va lug'at boyligi sezilarli darajada yuqori bo'ladi. Shu bois boshlang'ich sinf darslarida nutqni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlarni tizimli tashkil etish, o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda topshiriqlarni tanlash muhim pedagogik vazifa hisoblanadi.

4. *Nutqni rivojlantirishning amaliy jihatlari.* Amaliyotda nutqni rivojlantirishga qo'llaniladigan metodlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: savol-javob, hikoya tuzish, rolli o'yinlar, dialoglar va matn bilan ishlash mashqlari. Shu usullar orqali o'quvchilarda ijodiy fikrlash, mustaqil nutq ifodalash va muloqot madaniyati shakllanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, interfaol metodlardan foydalangan holda olib borilgan mashg'ulotlar bolalarning nutq faolligini sezilarli darajada oshiradi.

5. *Tadqiqotlardagi kamchiliklar va o'rganilmagan jihatlar.* Hozirgi adabiyotlarda nutq rivojlanishining umumiy yo'nalishlari keng o'rganilgan bo'lsa-da, boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini psixologik jihatdan individual farqlar asosida rivojlantirish metodlari to'liq ilmiy asosda tizimlashtirilmagan. Masalan, nutqning emotsional omillari, turli pedagogik intervensiyalar ta'siri va til o'rganishga ijtimoiy-madaniy kontekstning roli bo'yicha yetarlicha

³Hoff E. Language Development. USA: Cengage Learning.

⁴ Mamadjonova S., Maxmudova O. "Bolalar nutqini rivojlantirishning pedagogik va psixologik asoslari". Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali. – 2025.

izlanishlar topilmaydi. Shu sababli, ushbu sohada individual nutq strategiyalarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish bo'yicha qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi.

XULOSA

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqni rivojlantirish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u bolaning yosh xususiyatlari, psixologik holati va ta'lim muhitiga bevosita bog'liqdir.

Nutqni rivojlantirishda psixologik omillarni hisobga olgan holda tashkil etilgan pedagogik faoliyat o'quvchilarning muloqot madaniyatini shakllantirish, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf darslarida interfaol metodlardan, didaktik o'yinlar, dialogik va monologik mashqlar, matn bilan ishlash usullaridan samarali foydalanish o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini oshirishda muhim rol o'ynaydi.. Shu bilan birga, pedagoglar individual psixologik xususiyatlarni hisobga olgan holda nutqni rivojlantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlarni tizimli tashkil etishlari zarur.

Umuman olganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqni rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan va amaliy tavsiyalarga asoslangan yondashuvlar bolaning ijtimoiy, kognitiv va emotsional rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Лев Семёнович Выготский. Мышление и речь. – Москва: Гос. изд-во соц.-эконом. литературы, 1934.
2. Анатолий Николаевич Леонтьев. Деятельность. Сознание. Личность. – Москва: Политиздат, 1975.
3. Даниил Борисович Эльконин Психология обучения младшего школьника. – Москва: Просвещение, 1960.
4. Сергей Лаврентьевич Рубинштейн. Основы общей психологии. – Москва: Педагогика, 1957.
5. Jean Piage. La psychologie de l'intelligence. – Moscou: Progress, 1969.
6. E. G'oziev. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2010.
7. N.S. Saidahmedov. Pedagogik mahorat va nutq madaniyati. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
8. J.G. Yo'ldoshev, S.A. Usmonov. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2014.
9. V.M. Karimova. Bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti, 2016.
10. Mamadjonova S., Maxmudova O. "Bolalar nutqini rivojlantirishning pedagogik va psixologik asoslari". Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali. – 2025.